

MONIKA SOBCZAK

<https://orcid.org/0000-0003-4481-026X>

Uniwersytet Opolski

University of Opole

Działalność hrabiny Marii Tarnowskiej w Polskim Czerwonym Krzyżu¹ w dwudziestoleciu międzywojennym²

Streszczenie

Artykuł przybliży mniej znany aspekt życia hrabiny Marii Tarnowskiej, jakim była podejmowana przez nią w dwudziestoleciu międzywojennym działalność dobroczynna w ramach Polskiego Czerwonego Krzyża. W swojej aktywności stawiała przede wszystkim na rozwój pielęgniarstwa. Ponadto popularyzowała idee szeroko pojętego humanitaryzmu, wspierała

¹ Zgodnie ze statutem uchwalonym w 1919 r. oficjalna nazwa organizacji do 1927 r. brzmiała: Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża (PTCK). Nazwa Polski Czerwony Krzyż (PCK) została wprowadzona od 1 września 1927 r., ale zarówno we wspomnieniach członków, jak i w oficjalnej korespondencji z władzami MKCK w Genewie w całym okresie międzywojennym posługiwano się nazwami zamiennie. Stąd autorka dla uproszczenia przyjmuje nazwę PCK dla całości omawianego okresu. *Statut Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża*, (Warszawa: Drukarnia „Praca” 1921); *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 września 1927 o Stowarzyszeniu „Polski Czerwony Krzyż”*, *Dziennik Ustaw z 1927 r. Nr 79*, poz. 687 i 688; *Archiwum Zarządu Głównego PCK, Relacja Kazimierza Więckowskiego (maszynopis) pt. Wspomnienia z działalności Polskiego Czerwonego Krzyża. Oddział w Zawierciu w latach 1921–1939*, sygn. VIII, 1–2.

² Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja II”.

rozwój opieki medycznej, zachęcała ludność wiejską do dbałości o zdrowie i higienę. W niniejszym artykule wydane drukiem wspomnienia hrabiny Marii Tarnowskiej zostały skonfrontowane z relacjami pielęgniarek PCK i współpracowniczek hrabiny. Są to głównie materiały źródłowe pozyskane w czasie kwerendy w Archiwum Biura Zarządu Głównego PCK. Skorzystano także z materiałów przechowywanych w Archiwum Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w Genewie oraz z dostępnych opracowań.

Słowa kluczowe: humanitaryzm, dobroczynność, pielęgniarstwo, Polski Czerwony Krzyż, historia kobiet

THE ACTIVITY OF COUNTESS MARIA TARNOWSKA IN THE POLISH RED CROSS IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract

The article takes a closer look at a lesser-known aspect of Countess Maria Tarnowska's life, which was her philanthropic activity within the Polish Red Cross in the inter-war period. In her activities, she focused primarily on the development of nursing. In addition, she popularised the ideas of broad humanitarianism, supported the development of medical care and encouraged the rural population to take care of their health and hygiene. In this article, the printed memoirs of Countess Maria Tarnowska have been confronted with the accounts of the PCK nurses and the Countess's associates; these are mainly source materials obtained during a search in the Archives of the Office of the Main Board of the PCK. Materials available in the Archives of the International Committee of the Red Cross in Geneva and available studies were also used.

Keywords: humanitarianism, charity, nursing, Polish Red Cross, women's history

Wstęp

Postać hr. Marii Tarnowskiej jest rozpoznawalna, jej biogram można odnaleźć w *Polskim Słowniku Biograficznym*³ oraz na stronie internetowej Muzeum Powstania Warszawskiego⁴, w Wirtualnym

³ Agata Borzycka-Paździor, *Tarnowska Maria*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 52, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2018), 363–364.

⁴ Michał Tomasz Wójciuk, *Niepokorna hrabina Maria Tarnowska*, <https://www.1944.pl/artukul/niepokorna-hrabina-maria-tarnowska,5169.html> [dostęp: 28.01.2023]; *Maria*

Muzeum Pielęgniarstwa Polskiego⁵ oraz artykułach publikowanych na stronach internetowych Polskiego Czerwonego Krzyża⁶. Ponadto Maria Tarnowska spisała swoje wspomnienia⁷. Czytelnika wspomnień może uderzać plastyczność opisów sytuacji Polski na arenie międzynarodowej, przy jednoczesnym pomijaniu dat, faktów i przede wszystkim imion i nazwisk osób zaangażowanych np. w prowadzoną przez autorkę działalność w ramach Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża (dalej: PTCK) i Polskiego Czerwonego Krzyża (dalej: PCK)⁸. Warto zaznaczyć także, że obszerną biografię hr. Marii Tarnowskiej opartą w dużej mierze na wymienionych wspomnieniach i korespondencji rodzinnej Tarnowskich napisała w 2021 r. Jolanta Adamska⁹.

W wymienionych wyżej źródłach i opracowaniach stosunkowo niewiele miejsca poświęca się działalności hr. Marii Tarnowskiej w czasie pokoju, a szczególnie jej zaangażowaniu w działalność w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Celem niniejszego tekstu jest zatem ukazanie zyciorysu Marii Tarnowskiej przede wszystkim przez pryzmat jej działalności w strukturach PCK i wypełnienie tejże luki w istniejących już opracowaniach dotyczących jej losów.

Maria Tarnowska powszechnie kojarzona jest ze swojej działalności w strukturach PCK, ale głównie w czasie II wojny światowej, kiedy to pełniła funkcję wiceprezesa Zarządu Głównego PCK oraz kierowała Delegaturą PCK w Krakowie¹⁰. Jej dużą zasługą jest udział (z ramienia PCK) w negocjacjach z Niemcami pod koniec

Tarnowska, Powstańcze biogramy, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/maria-tarnowska,55688.html> [dostęp: 28.01.2023].

⁵ Iwona Czapska, Maria Żmijewska-Laskowska, *Maria Tarnowska 1880–1965*, <http://www.wmpp.org.pl/pl/pielęgniarki-na-frontach/i-wojna-%C5%9Bwiatowa/tarnowska-maria.html> [dostęp: 28.01.2023].

⁶ Małgorzata Pyka, *Hrabina Maria Tarnowska – Wiceprezes Polskiego Czerwonego Krzyża*, <http://pck.malopolska.pl/hrabina-maria-tarnowska-wiceprezes-polskiego-czerwonego-krzyza/> [dostęp: 7.01.2023]; *Hr. Maria Tarnowska*, <https://100lat.pck.pl/fakty/hr-maria-tarnowska/> [dostęp: 10.02.2023].

⁷ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże... Wspomnienia*, (Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2012).

⁸ Lakoniczność w doborze szczegółów może wynikać z trudnej sytuacji, w jakiej znajdowali się dawni współpracownicy autorki w latach 50. XX w. w Polsce – w czasie ich spisania oraz fakt, że w założeniu były adresowane do angielskojęzycznych odbiorców.

⁹ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska (1880–1965)*, (Tarnobrzeg: Muzeum Miasta Tarnobrzega 2021).

¹⁰ Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność polskiego czerwonego krzyża*, (Warszawa: Polski Czerwony Krzyż, 2001), 134.

powstania warszawskiego, gdy swoją nieustępliwością zapewniła zgodę na zawieszenie broni i tym samym możliwość wyjścia ze stolicy wielu tysięcy cywilów. Z powodu tej aktywności powojenne komunistyczne władze Polski oskarżyły hr. Marię Tarnowską o kolaborację z III Rzeszą i pozbawiły członkostwa w podporządkowanym komunistycznym władzom zarządzie PCK¹¹.

Mniej znanym aspektem życia hr. Marii Tarnowskiej jest dobroczynna działalność w okresie międzywojennym w strukturach PCK. W latach 20. i 30. hr. Maria Tarnowska zajmowała się tworzeniem i nadzorowaniem szkół pielęgniarstwa, organizacją kursów i szkoleń sanitarnych. Kierowała także elitarnym Korpusem Sióstr PCK oraz przyczyniła się do powstawania wiejskich ośrodków zdrowia. Działalność ta będzie stanowiła główną oś niniejszego tekstu.

Okres austriacki i I wojna światowa

Maria Aniela Seweryna Światopełk-Czetwertyńska urodziła się 6 lipca 1880 r. w Milanowie w powiecie parczewskim, na terenie ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego. Pochodziła ze starego arystokratycznego rodu i była piątym dzieckiem księcia Włodzimierza Ludwika Światopełk-Czetwertyńskiego i Marii Felicji Uruskiej (miała trzech braci: Seweryna, Włodzimierza, Ludwika oraz dwie siostry: Zofię i Wandę). Dziadek Marii – książę Kalikst Światopełk-Czetwertyński – brał udział w powstaniu listopadowym, ojciec uczestniczył w powstaniu styczniowym, za co został zesłany na Syberię i pozbawiony majątku¹². Po powrocie z zesłania, nie bez przeszkód, ożenił się i wraz z żoną zamieszkał w pałacu w Milanowie, w którym na świat przyszła Maria, późniejsza hrabina Tarnowska.

W 1900 r. Maria wyszła za mąż za hr. Adama Tarnowskiego, także pochodzącego ze znanego i bogatego rodu arystokratycznego. Wkrótce po ślubie wyjechała z mężem, będącym austro-węgierskim dyplomata, do Paryża. W kolejnych latach towarzyszyła mężowi na obejmowanych przez niego placówkach dyplomatycznych w wielu krajach europejskich, m.in. Belgii, Hiszpanii, Holandii, Wielkiej

¹¹ Małgorzata Pyka, *Hrabina Maria Tarnowska...*

¹² Zob. więcej o rodzinnych tradycjach walki o niepodległość: Michał Tomasz Wójciuk, *Noblesse oblige – tradycje patriotyczne polskich rodów arystokratycznych: Światopełk-Czetwertyńscy*, <https://www.1944.pl/artukul/noblesse-oblige-tradycje-patriotyczne-polski,5159.html> [dostęp: 28.01.2023].

Brytanii. W sierpniu 1902 r. w Milanowie Maria urodziła jedyne­go syna Andrzeja. Chłopiec w wieku 8 lat został umieszczony w angielskiej szkole z internatem, edukację w Wielkiej Brytanii zakończył zgodnie z prośbą ojca, przeczuwającego wybuch konfliktu zbrojnego, w czerwcu 1914 r.

Ostatnim miejscem pracy Adama Tarnowskiego przed wybuchem I wojny światowej była ambasada w stolicy Bułgarii – Sofii. Sytuacja polityczna na Bałkanach była wówczas napięta, trwała rywalizacja o wpływy pomiędzy Turcją, Austro-Węgrami i Rosją, a także Wielką Brytanią, Francją i młodymi państwami bałkańskimi. W październiku 1912 r. wybuchła pierwsza wojna bałkańska, pomimo pokoju zawartego w Londynie, już w czerwcu 1913 r. miała miejsce kolejna, tzw. druga wojna bałkańska.

Maria Tarnowska przebywająca w tamtym czasie w Sofii zaangażowała się ochotniczo do pracy w wojskowym szpitalu bułgarskim w charakterze pielęgniarki. W swoich wspomnieniach pisała:

Mąż powierzył mi pieczę nad personelem ambasady Austrii; wkrótce zaprzyjaźniłam się serdecznie z wszystkimi pracownikami. Postanowiłam skorzystać z okazji i nauczyć się pielęgniarstwa. Zapytałam o zdanie lekarza ambasady, który pochwalił mój zamiar ... Nie zdawałam sobie sprawy, że podjęta wówczas decyzja wpłynie na moje dalsze życie¹³.

W lipcu 1914 r. wybuchła I wojna światowa. Maria zaangażowała się jako sanitariuszka Austriackiego Czerwonego Krzyża, otrzymując przydział do zespołu chirurgicznego, który skierowany został na front austriacko-rosyjski. Następnie zatrudniła się w szpitalu zorganizowanym przez Uniwersytet Jagielloński dla I Korpusu Krakowskiego. Hrabina tak wspominała ten okres:

Wyjechałam do Wiednia, by zgłosić się w oddziale Czerwonego Krzyża jako sanitariuszka i prosić o przydział do I Korpusu Krakowskiego złożonego z polskich oddziałów. Nic z tego nie wyszło, ponieważ korpus miał już swój własny personel. Zostałam przydzielona do formacji Czerwonego Krzyża zwanej I Zespołem Chirurgicznym i wysłana na front. Przewodniczący naszej organizacji, arcyksiążę Franciszek Salwator¹⁴, osobiście żegnał nas na dwor-

¹³ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 77.

¹⁴ Arcyksiążę Franciszek Salwator (1866–1939) – generał kawalerii cesarskiej i królewskiej Armii, generalny inspektor opieki sanitarnej w Cesarstwie Austro-Węgierskim oraz Pełnomocnik Austriackiego Czerwonego Krzyża na Galicję, mąż Marii Walerii, najmłodszej

cu, gdyż wyruszyliśmy jako pierwsza grupa ochotników z ramienia Czerwonego Krzyża. Zebrani na peronie ludzie okrzykami dodawali nam odwagi; wyjeżdżając z Wiednia czuliśmy się bohaterami. Dopiero późniejsze zdarzenia wymagały od nas prawdziwego heroizmu ...¹⁵. Pierwszy wypad Austriaków za rosyjską granicę w celu zajęcia Lublina nie przyniósł spodziewanych efektów, ... Wobec powstałego zamieszania przybycie bezradnego zespołu medycznego powoływało jedynie irytację. ... Nie mieliśmy pod opieką rannych... Po trzech tygodniach bezcelowej tułaczki nasz przełożony ... rozdał nam zwolnienia ze służby, opuściłam zespół i wróciłam do Krakowa¹⁶. Była tam Mary Cardezza¹⁷... wielka przyjaciółka Polski. Mary finansowała nowy szpital, organizowany przez Uniwersytet Jagielloński dla I Korpusu Krakowskiego. Natychmiast znalazłam tam pracę i zostałam¹⁸.

W kolejnych latach, jak podaje badaczka losów Marii Tarnowskiej, J. Adamska, hrabina często podróżowała lub pomagała przy rannych żołnierzach, nawet cierpiących na choroby zakaźne¹⁹. Od jesieni 1917 r. do przełomu lat 1918 i 1919 przebywała wraz z synem w Krakowie²⁰. Hrabina tak wspominała jesień 1918 r.:

Niewiele jest w życiu doznań, które można porównać ze świadomością, że odradza się ojczyzna. Przez kilka miesięcy wszystkie marzenia lat dziecięcych i młodzieńczych, wysiłki i nadzieje dorosłego życia wielu pokoleń stały się dla Polaków cudowną i oszałamiającą rzeczywistością²¹.

córki Cesarza Franciszka Józefa I i Elżbiety Bawarskiej. Stanisław Grodziski, *Habsburgowie*, (Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1998), 206–209.

¹⁵ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 77.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Z inicjatywy Czerwonego Krzyża z udziałem małżonki sekretarza ambasady amerykańskiej w Wiedniu Mary Cardezzy w 1915 r. utworzona została Grupa Chirurgiczna prof. Maksymiliana Rutkowskiego. W jej pracę zaangażowały się Maria Epstein i Maria Wiszniewska. Organizowały szpitale, dokonywały wizytacji szpitali wojennych, starały się nieść pomoc ludności cywilnej. Oprócz zapewnienia pomocy rannym na linii frontu lub w szpitalach, zmagano się z epidemiami: tyfusu, czerwonki, cholery, ospy i jaglicy. Małgorzata Pyka, *Księżę Paweł Sapieha – pierwszy Prezes Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża*, <http://pck.malopolska.pl/ksiazka-pawel-sapieha-pierwszy-prezes-polskiego-towarzystwa-czerwonego-krzyza/> [dostęp: 8.01.2023]; Helena Matoga, *Nim przyszła niepodległość (90 rocznica odzyskania niepodległości)*, <https://kspipp.pl/nasze-publicacje/nim-przyszla-niepodleglosc-90-rocznica-odzyskania-niepodleglosci/> [dostęp: 8.01.2023].

¹⁸ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 77.

¹⁹ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 71–89.

²⁰ Ibidem, 88–89; Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 90.

²¹ Ibidem, 93.

Trzeźwo oceniająca sytuację odradzającej się polskiej państwowości notowała także:

Kraj był zniszczony działaniami wojennymi, brakowało szkół, dróg i linii kolejowych, dodajmy ponadto zacofanie gospodarcze... daleko nam było do optymizmu... brakowało uzbrojenia, sprzętu, szpitali, lekarstw i mundurów.... Od razu zaczęłam organizować szpital polowy i dzięki prywatnym darowiznom zdobyłam środki na jego funkcjonowanie²².

Po odzyskaniu niepodległości

Na początku 1919 r. w Warszawie hr. Maria Tarnowska współorganizowała dzięki środkom własnym i pozyskiwanym prywatnie darowiznom ruchomy szpital polowy PCK, w którym została kwalifikowaną pielęgniarką²³. W tym czasie z inicjatywy organizacji Samarytanin Polski 18 stycznia 1919 r. zorganizowano pod patronatem Heleny Paderewskiej spotkanie wszystkich istniejących na ziemiach polskich organizacji kierujących się w działaniu ideałami czerwonokrzyżskimi. Organizacje te utworzyły Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża. Wyloniony został Tymczasowy Komitet, którego zadaniem było opracowanie projektu statutu i prowadzenie prac organizacyjnych. Pierwsze zebranie członków PCK odbyło się w Warszawie 27 kwietnia 1919 r.²⁴ Ustalono wówczas statut organizacji, według którego w czasie wojny towarzystwo miało podlegać władzom wojskowym. Wybrano Zarząd Główny, którego prezesem został Paweł Sapieha²⁵, a po jego rezygnacji Helena Paderewska²⁶.

²² Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 95.

²³ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 90–91.

²⁴ Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 76–78.

²⁵ Paweł Jan Sapieha (1860–1934) – pracownik administracji państwowej Austro-Węgier, działał w wielu organizacjach społecznych: Towarzystwie Urzędników Prywatnych we Lwowie, Organizacji Katolickiej czy Galicyjskim Towarzystwie Gospodarskim, brat kardynała Adama Sapiehy. W 1913 r. został wybrany Prezesem Stowarzyszenia Czerwonego Krzyża dla Galicji. W czasie I wojny światowej organizował szpitale, bieliznę i leki dla chorych żołnierzy. W maju 1919 r. został wybrany prezesem Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża, jednak już w lipcu tegoż roku zrezygnował z tej funkcji i w kolejnych latach rozwijał majątek rodzinny w Siedlikach, gdzie zmarł w 1934 r. Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 77 i 79; Anna Mieszczanek, *Przedwojenni. Zawsze był jakiś dwór*, (Warszawa: Wyd. Muza, 2020), 126–160.

²⁶ Helena Paderewska (1856–1934) – działaczka społeczna i charytatywna, twórczyni Polskiego Białego Krzyża działającego pod koniec I wojny światowej w Ameryce na rzecz ofiar wojny i Polonii. Współtwórczyni Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża w kraju, a także jego prezeska w latach 1919–1926. W 1920 r. za zasługi na polu działalności charytatywnej

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (dalej: MKCK), działając zgodnie z Konwencją Genewską z 1864 r., dopiero 24 lipca 1919 r. zarejestrował i uznał Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża za jedyną organizację czerwonokrzyżską działającą na całym terytorium państwa polskiego²⁷.

Maria Tarnowska nie wzięła udziału w założycielskim zebraniu PCK, które odbyło się w Warszawie, ponieważ była zaangażowana poza stolicą jako personel w ruchomym szpitalu polowym. Jak podaje J. Adamska, nie jest znana dokładna data formalnego wstąpienia hrabiny do PCK, prawdopodobnie aktywne i ofiarne działania wyprzedzały w tej kwestii formalności²⁸.

Ciekawe odniesienia do tego okresu w życiu Marii Tarnowskiej znajdują się we wspomnieniach członkini PCK – Zofii Łączkiej²⁹. Czytamy w nich:

Już w końcu listopada 1918 r. władze sanitarne Legionów poleciły przeprowadzić ścisłą ewidencję pielęgniarek wojskowych, by obsadzić nimi sale operacyjne, opatrunkowe i stanowiska oddziałowych, lecz była to kropla wody w morzu ówczesnych potrzeb... . Na początku roku 1919 do tej akcji włączył się szerokim frontem nowopowstały PCK³⁰. Komórką wiodącą była Sekcja Zawod. Sióstr Sanitarnych PCK kierowana w pierwszym okresie przez Helenę Lesser³¹ i p. Helenę Bisping³², działaczki raczej niż

została odznaczona przez papieża Benedykta XV krzyżem Pro Ecclesia et Pontifice. Była wieloletnią partnerką i żoną premiera i kompozytora Ignacego Jana Paderewskiego mającą wpływ na prowadzoną przez niego politykę. Zmarła na zapalenie płuc w Riond-Bosson w 1934 r. Andrzej Piber, *Paderewska Helena*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1979), 792–794.

²⁷ Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 78–79; Stefan Uhma, Roman Bliźniewski, *Polski Czerwony Krzyż 1919–1959*, (Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1959), 19–23; Joanna Szymoniczek, „Dwa Zarządy Główne Polskiego Czerwonego Krzyża w latach 1939–1945: wyjątek od zasad Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycza”, *Dzieje Najnowsze*, nr 3, 2008, 15–26.

²⁸ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 99.

²⁹ Fundacja Generali Elżbiety Zawackiej, Memoriał Marii Wittek, teczka: Sufczyńska Jadwiga, relacja pt. *Pielęgniarki z dawnych lat – Jadwiga Suffczyńska we wspomnieniach Zofii Łączkiej*, sygn. T.2640/WSK, 4.

³⁰ Charakterystyczne dla wspomnień oraz starszych opracowań jest mylne używanie nazwy PCK od 1919 r., podczas gdy nazwa ta została wprowadzona zgodnie z Rozporządzeniem Prezydenta RP Ignacego Mościckiego od 1 września 1927 r. Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 111–114.

³¹ Helena Lesser – działaczka biorąca udział w tworzeniu struktur czerwonokrzyżskich w Polsce, wchodząca od 27 kwietnia 1919 r. w skład Komitetu Głównego PTCK.

³² Helena Bisping – działaczka biorąca udział w tworzeniu struktur czerwonokrzyżskich w Polsce, wchodząca od 27 kwietnia 1919 r. w skład Komitetu Głównego PTCK.

pielęgniarki. Niebawem dołączyła do nich p. Maria Tarnowska, która wiedzę pielęgniarską zdobyła w placówkach sanitarnych wojska austriackiego³³.

W marcu 1919 r. nowo utworzony Szpital Polowy nr 1 PCK, w którym naczelną pielęgniarką została hr. Maria Tarnowska, rozlokowany został w Brześciu nad Bugiem³⁴. Do końca 1919 r. szpital był kilka razy przemieszczany, co związane było z prowadzoną w tamtym okresie wojną polsko-bolszewicką³⁵. Maria Tarnowska w swoich wspomnieniach wymienia tylko Brześć, ale dzięki ustaleniom J. Adamskiej wiemy, że kolejną miejscowością, do której przeniesiono szpital w maju 1919 r., był Włodzimierz Wołyński³⁶.

Hr. Maria Tarnowska powróciła do Warszawy dopiero w Święta Bożego Narodzenia 1919 r. Następnie wiosną 1920 r. znowu wyjechała ze szpitalem polowym, do stolicy powróciła w lipcu 1920 r.³⁷ Jak pisze w swoich wspomnieniach:

Wezwano mnie do Warszawy, abym pomogła zorganizować polowe szpitale z konnym personelem, zdolne dotrzymać kroku naszej jeździe. ... Opuściłam stolicę na początku sierpnia 1920 r. jako siostra przełożona szpitala polowego przy VI Brygadzie Jazdy³⁸.

1. Maria Tarnowska po odznaczeniu Krzyżem Walecznych w listopadzie 1920 r. Źródło: Archiwum Zarządu Głównego PCK, sygn. VIII.

³³ Fundacja Generala Elżbiety Zawackiej, Memorial Marii Wittek,teczka: Sufczyńska Jadwiga, relacja pt. *Pielęgniarki z dawnych lat*, 5.

³⁴ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 101.

³⁵ Zob. też: Norman Davies, *Orzeł biały, czerwona gwiazda*, przeł. Andrzej Pawelec, (Warszawa: Wyd. Znak, 2011).

³⁶ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 102.

³⁷ Ibidem, 107-111.

³⁸ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 96; zob. też: Wacław Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905-1918*, (Warszawa: Volumen, 1990).

Warto wspomnieć, że w składzie Brygady znajdował się m.in. 1 Pułk Ułanów Krechowickich, w którym walczył syn Marii Tarnowskiej – Andrzej – oraz kilku jego kuzynów³⁹.

W swych wspomnieniach hrabina notowała, że nienadążający za pułkiem ruchomy szpital stawał się obiektem żartów wśród żołnierzy, jednak mimo początkowych trudności spełnił swoje funkcje, a hr. Maria Tarnowska, za ratowanie żołnierzy rannych we wrześniu 1920 r. podczas bitwy pod Kosmowem nad Bugiem, została w listopadzie tegoż roku odznaczona Krzyżem Walecznych. Niestety odznaczenie zaginęło w czasie II wojny światowej⁴⁰. Jesień 1920 r. hrabina spędziła wraz ze swoją jednostką na Wołyniu, prawdopodobnie na początku 1921 r. powróciła do rodziny⁴¹.

Tarnowscy rozpoczęli nowy etap życia, osiedli na stałe w majątku Świerże na zachodnim brzegu Bugu, nieopodal Dorohuska (obecnie woj. lubelskie, pow. chełmski). Pierwsze powojenne lata były dla nich trudne, poziom życia rodziny znacznie się obniżył, swoją pozycję utracił wraz z rozpadem Austro-Węgier hr. Adam Tarnowski. Jak wspomina Maria Tarnowska:

Majątek zakupiony przez mojego męża na krótko przed końcem wojny należało doinwestować, by zaczął przynosić dochody, ale fundusze zgromadzone na kontach wiedeńskich banków warte były tyle co makulatura ... nie miałam pojęcia, skąd brać pieniądze. Skończyło się lekkie, łatwe i przyjemne życie w dyplomatycznych sferach⁴².

Ostatecznie dzięki wsparciu matki Marii – księżnej Marii Światopełk-Czetwertyńskiej udało się powrócić do dawnego poziomu życia: „... mama pomogła nam zacząć wszystko od nowa; dostaliśmy od niej nie tylko dobre rady, lecz także środki do ich urzeczywistnienia”⁴³.

W okresie międzywojennym Tarnowscy lato spędzali na wsi, a zimą w rezydencji warszawskiej, hr. Adam Tarnowski zarządzał folwarkami, syn Andrzej studiował w Belgii. Maria Tarnowska kontynuowała – tym razem już w warunkach pokoju – działalność w ramach PCK. Jak wspomina: „Wstąpiłam do Czerwonego Krzyża

³⁹ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 114.

⁴⁰ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 100.

⁴¹ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 122–123.

⁴² Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 100.

⁴³ Ibidem, 101.

i zajmowałam się pielęgniarstwem, bo to było jedyne zajęcie, dzięki któremu mogłam być innym pomocna”⁴⁴.

Działalność w PCK po okresie walk

Wraz z ustaniem walk o granice niepodległej Polski sanitariuszki i pielęgniarki traciły swoje dotychczasowe zatrudnienie. W tym czasie hr. Maria Tarnowska podejmowała w ramach PCK działania związane nie tylko z utrzymaniem, ale także z rozwojem pielęgniarstwa, pomagała zdemobilizowanym kobietom dostać pracę oraz dodatkowe uprawnienia, by mogły zdobyć zawód pielęgniarki i wykonywać go już w warunkach pokoju.

Jak podaje J. Adamska, już jesienią 1921 r. hrabina wzięła udział w pierwszym Walnym Zgromadzeniu członków PCK zwołanym w okresie pokoju i została wybrana do Komitetu Głównego oraz na przewodniczącą Komisji Sióstr PCK. W tym samym czasie zorganizowała zjazd kierowniczek Sekcji Okręgowych oraz przedstawicieli Wydziałów Lekarskich z okręgów PCK⁴⁵. Omówiono wówczas i ustalono najważniejsze kierunki działań, były nimi: ewidencja i weryfikacja zarejestrowanych sióstr, a także wprowadzenie kursów doszkalających, zwłaszcza dla tych sanitariuszek i pielęgniarek, które w czasie I wojny światowej lub wojny polsko-bolszewickiej przeszły tylko skrócone szkolenia i nie posiadały pełnych kwalifikacji. PCK przejęło już w 1919 r. szpital w Warszawie przy ul. Smolnej 6⁴⁶. W 1921 r. zorganizowano tam 4-miesięczny kurs sanitarny, który ukończyły 32 kobiety⁴⁷.

W 1921 r. powstały w Polsce dwie pierwsze szkoły zawodowe dla pielęgniarek. Warszawska Szkoła Pielęgniarek została założona dzięki pomocy Amerykańskiego Czerwonego Krzyża przy współudziale PCK, Ministerstwa Zdrowia i władz miasta Warszawy, a hr. Maria Tarnowska w kolejnych latach weszła w skład Rady

⁴⁴ Ibidem, 102.

⁴⁵ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 135–136. Natomiast w skład Zarządu Głównego hr. Maria Tarnowska została wybrana w 1937 r. Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 111.

⁴⁶ Zob.: Zdzisław Abramek, *Szpital przy ulicy Smolej 6 w Warszawie* (maszynopis w zbiorach Archiwum Zarządu Głównego PCK), sygn. VIII.

⁴⁷ Zdzisław Abramek, *Pielęgniarki Polskiego Czerwonego Krzyża wyróżnione medalem im. Florence Nightingale*, Warszawa 2005, 33–36; Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 140.

Zarządzającej szkołą⁴⁸. Drugą Szkołę Pielęgniarstwa PCK utworzono w tym samym roku w Poznaniu. Nauka w nich trwała z reguły dwa lata, a absolwentki zasilaly głównie szpitale wojskowe lub szpitale PCK⁴⁹.

Warto zaznaczyć, że hr. Maria Tarnowska miała także na uwadze godne zarobki i warunki pracy dla pielęgniarek – sióstr PCK. Wiadomo, że m.in. dzięki jej staraniom została zawarta umowa pomiędzy PCK a Departamentem Zdrowia w Ministerstwie Spraw Wojskowych normująca warunki pracy i płacy sióstr PCK w szpitalach wojskowych (podpisana w 1922 r.) oraz dająca wyłączność kierowania pielęgniarek wykształconych przez PCK do szpitali wojskowych (podpisana w 1930 r.)⁵⁰.

Jedną z ważnych inicjatyw podjętych przez PCK w 1922 r., w której Maria Tarnowska miała duży udział, było ufundowanie w Warszawie Domu Macierzystego przeznaczonego dla pielęgniarek – sióstr PCK⁵¹, jego przełożoną została Wanda Idzikowska⁵². Jak podaje Zofia Łacka w swojej relacji:

Dom macierzysty PCK. w Warszawie przy ul. Mazowieckiej, [było to] coś w rodzaju hotelu, w którym mogły zatrzymywać się pielęgniarki będące przejazdem w Warszawie, gdzie zakwaterowano

⁴⁸ Pierwszą dyrektorką placówki została Amerykanka Helen L. Bridge. Zdzisław Abramek, *Szpital przy ulicy Smolej 6 w Warszawie* (maszynopis w zbiorach Archiwum Zarządu Głównego PCK), sygn. VIII; Agnieszka Bukowska, „Polskie Stowarzyszenie Pielęgniarek Zawodowych – powstanie i działalność w latach 1925–1939”, w: Bożena Urbanek (red.), *Zawód Pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, Śląski Uniwersytet Medyczny, 2008), 199.

⁴⁹ Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 101.

⁵⁰ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 144; Andrzej Felchner, *Służba zdrowia Wojska Polskiego od jesieni 1918 do mobilizacji w 1939*, (Łódź: Wojskowa Akademia Medyczna, 1990), 70.

⁵¹ Zdzisław Abramek, *Pielęgniarki Polskiego Czerwonego Krzyża*, 33–36; Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 144.

⁵² Wanda Idzikowska (1865–1933) – pierwsza dyrektorka Domu Macierzystego dla Sióstr PCK, w czasie I wojny światowej pracowała na stacjach opatrunkowych działających w ramach zadań Polskiego Komitetu Pomocy Sanitarnej. W 1917 r. powołana na stanowisko przełożonej Szpitala Polskiego Komitetu Pomocy Sanitarnej (przemianowanego na szpital PCK). Na tym stanowisku pozostała do roku 1922. Organizowała i kierowała kursami pielęgniarskimi dla wolontariuszy (1918–1920). Od 1922 r. w ramach PCK jej zadaniem było organizowanie i prowadzenie kursów uzupełniające dla pielęgniarek Czerwonego Krzyża. W 1931 r. została odznaczona Medalem im. Florence Nightingale. Zmarła w 1933 r. w Warszawie. *Wanda Idzikowska 1865–1933*, Wirtualne Muzeum Pielęgniarstwa Polskiego, <http://www.wmpp.org.pl/pl/galeria-medalistek/77-medalistki/138-wanda-idzikowska> [dostęp: 10.02.2023].

pielęgniarki kierowane na kursy specjalistyczne, gdzie prowadzono także kursy przygotowawcze do egzaminów państwowych⁵³.

Maria Tarnowska w swoim artykule pt. „Siostra Polskiego Czerwonego Krzyża” z 1927 r. odnosiła się do powyższej inicjatywy. Czytamy w nim m.in., że organizując 8-miesięczne kursy doszkalające przy Domu Macierzystym Sióstr Czerwonego Krzyża w Warszawie Polski Czerwony Krzyż: „starał się podciągnąć powojenny materiał siostrzany do jednego poziomu, kładąc jednocześnie jak największy nacisk na urobienie charakteru ich, pojęć moralnych, poczucia karności i obowiązkowości”⁵⁴.

W 1923 r. hr. Tarnowska została odznaczona Medalem Florence Nightingale⁵⁵ przyznawanym przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (dalej: MKCK) dla szczególnie zasłużonych pielęgniarek z państw należących do Ligi Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża (obecnie federacji)⁵⁶. Po raz pierwszy medal został przyznany w setną rocznicę urodzin Florence Nightingale – 12 maja 1920 r. Maria Tarnowska otrzymała odznaczenie w 1923 r. jako pierwsza Polka⁵⁷. W niektórych opracowaniach można znaleźć informację, że nie była pierwszą wyróżnioną w ten sposób Polką. W 1920 r. medal otrzymała Włoszka

⁵³ Fundacja General Elżbiety Zawackiej, Memoriał Marii Wittek,teczka: Sufczyńska Jadwiga sygn. T.2640/WSK, relacja pt. *Pielęgniarki z dawnych lat – Jadwiga Suffczyńska we wspomnieniach Zofii Łąckiej*, 5, 8, 12.

⁵⁴ Maria Tarnowska, „Siostra Polskiego Czerwonego Krzyża”, *Polski Czerwony Krzyż*, nr 10, 1927, 9–10.

⁵⁵ Florence Nightingale (1820–1910) – angielska działaczka społeczna i pielęgniarka, uważana za twórczynię współczesnego pielęgniarstwa. Wykształcenie pielęgniarskie zdobyła w Düsseldorfie, a następnie pracowała w Zakładzie Opieki dla Chorych Dam w Londynie. W czasie wojny krymskiej w nowatorski sposób zorganizowała opiekę nad rannymi żołnierzami brytyjskimi. W 1860 r. założyła w Londynie przy Szpitalu św. Tomasza pierwszą szkołę pielęgniarstwa – The Nightingale Training School. W 1912 r. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża ustanowił Medal Florence Nightingale jako odznaczenie przyznawane zasłużonym pielęgniarkom. Joanna Romaniuk, Matylda Sochoń, Magda Popławska, Paulina Aniśko, „Florence Nightingale – matka pielęgniarstwa, pionierka współczesnego pielęgniarstwa”, w: Jolanta Lewko, Cecylia r. Łukaszuk, Elżbieta Krajewska-Kuślak (red.), *Pielęgniarstwo wczoraj i dziś. Rok 2020 rokiem pielęgniarstwa*, (Białystok: Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, 2020), 82–95; Zdzisław Abramek, *Pielęgniarki Polskiego Czerwonego Krzyża*, 17–18.

⁵⁶ Archiwum Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w Genewie (dalej: AMKCK), Dystrybucja Medalu Florence Nightingale,teczka: 1ère et 2e distribution de la Médaille Nightingale, sygn. CR 70–1, dok.: 156, 190, 198 (dokumenty bez paginacji).

⁵⁷ Ibidem; Małgorzata Pyka, *Hrabina Maria Tarnowska*; Zdzisław Abramek, *Pielęgniarki Polskiego Czerwonego Krzyża*, 33.

2. Medal Florence Nightingale.

Źródło: <http://pck.malopolska.pl/promocja-ksiazki-jolanty-adamskiej-maria-hr-tarnowska-1880-1965/> [dostęp: 9.01.2023].

polskiego pochodzenia – Maria Concetta Chłudzińska⁵⁸, jednakże do nagrody została zgłoszona przez Włoski Czerwony Krzyż jako obywatelka Włoch (w uznaniu zasług w niesieniu pomocy rannym w czasie I wojny światowej na froncie włoskim)⁵⁹.

Warto wspomnieć, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego hr. Maria Tarnowska publikowała na łamach czasopism związanych z ruchem czerwonerzyżskim i zawodem pielęgniarstwowym, takich jak: „Polski Czerwony Krzyż”⁶⁰, „Jestem” czy „Pielęgniarka Polska”⁶¹. Testy jej autorstwa, barwne

⁵⁸ Maria Concetta Chłudzińska-Józefowicz (1896–1936) – pochodziła z polskiej ziemiańskiej o korzeniach włoskich. W czasie I wojny światowej jako przeszkolona sanitariuszka Włoskiego Czerwonego Krzyża nosiła pomoc rannym żołnierzom. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości udała się do kraju, w czasie wojny polsko-bolszewickiej służyła na froncie jako sanitariuszka. W 1920 r. została odznaczona Medalem Florence Nightingale. W 1922 r. została instruktorką w Warszawskiej Szkole Pielęgniarstwa. Zmarła w 1936 r. w Warszawie. Grażyna Wysiadecka, *Maria Chłudzińska-Józefowicz (1896–1936)*, <http://www.wmpp.org.pl/pl/wzor-ce-osobowe/maria-chludzi%C5%84ska-j%C3%B3zefowicz.html> [dostęp: 28.01.2023].

⁵⁹ AMKCK, Dystrybucja Medalu Florence Nightingale, teczkka: 1ère et 2e distribution de la Médaille Nightingale, sygn. CR 70-0 (dokumenty bez numeracji i paginacji); Dorota Jacyna, Monika Mrowicka, *Galeria medalistek Medalu Florence Nightingale*, Wirtualne Muzeum Pielęgniarstwa Polskiego, <http://www.wmpp.org.pl/pl/galeria-medalistek.html> [dostęp: 4.02.2022].

⁶⁰ „Polski Czerwony Krzyż” – główny organ prasowy PCK (miesięcznik oraz dwutygodnik). W latach 1919–1923 czasopismo nosiło tytuł „Czerwony Krzyż”. Po dwuletniej przerwie wydawniczej od 1925 do 1937 r. „Polski Czerwony Krzyż”, a w latach 1938–1939 ze zmienioną szatą graficzną ukazywało się jako „Jestem”. W czasie pokoju i wojny na stanowisku”. Publikowane na jego łamach teksty adresowane były do członków stowarzyszenia, pielęgniarzek, lekarzy i wszystkich osób zainteresowanych zagadnieniami zdrowia, higieny i idei czerwonerzyżskich. W czasie II wojny światowej czasopismo nie ukazywało się, zostało reaktywowane po wojnie. Teresa Dworecka, „Wkład czasopisma «Polski Czerwony Krzyż» w rozwój zawodowy pielęgniarstwa w okresie II Rzeczypospolitej”, w: Bożena Urbanek, (red.), *Zawód pielęgniarstwa*, 297, 304–305.

⁶¹ „Pielęgniarka Polska” – organ prasowy Polskiego Stowarzyszenia Pielęgniarek Zawodowych, miesięcznik. Ukazywał się w latach 1929–1939 i 1948–1958. Podejmował tematy związane z pielęgowaniem chorych, z dziedziny medycyny, kształcenia pielęgniarzek czy ich

i jednocześnie pisane prostym językiem, z pewnością mogą stanowić treść odrębnego opracowania.

Ponadto hrabina wygłaszała pogadanki i prelekcje, by krzewić idee humanitaryzmu i pomocy bliźnim oraz zachęcać nowe grupy młodych ludzi do wstępowania w szeregi PCK na jego wielu szczeblach (oddziałów okręgowych i terenowych i kół)⁶².

We wspomnianym już artykule opublikowanym jesienią 1927 r. zatytułowanym „Siostra Polskiego Czerwonego Krzyża” M. Tarnowska charakteryzowała PCK jako organizację, wspominała o tym, co zostało zrobione, i jednocześnie precyzowała jej nowe zadania. Jednym z ważniejszych celów było wówczas utworzenie Korpusu Sióstr PCK. Pisała:

Dążeniem Czerwonego Krzyża jest stworzenie stałego korpusu sióstr pielęgniarek dla wojska. Do korpusu tego zaliczone byłyby najwyżej pod każdym względem stojące, najlepiej wykwalifikowane siostry ..., które by w razie wojny tworzyły kadre oficerską i podoficerską dla rezerwy aspirantek i sił ochotniczych⁶³.

W niedługim czasie rozpoczęła wcielanie ich w życie. W kwietniu 1929 r. zatwierdzono regulamin Korpusu Sióstr PCK⁶⁴ i hr. Maria Tarnowska została jego przewodniczącą. W momencie powstania w korpusie było zarejestrowanych 410 sióstr – pielęgniarek zatrudnionych w leczniczych formacjach wojskowych i wynagradzanych przez Ministerstwo Spraw Wojskowych. Należy podkreślić, że członkinie Korpusu Sióstr PCK podlegały także mobilizacji⁶⁵. Zofia Łacka w swojej relacji podaje:

Przewodniczącą Korpusu do końca jego istnienia była p. Maria Tarnowska, która mimo iż zajmowała stanowisko honorowo, stanęła w 1936 r. do państwowego egzaminu pielęgniarskiego i zdała go⁶⁶.

etyki zawodowej. Redaktorką czasopisma przed II wojną światową była Hanna Chrzanowska – późniejsza błogosławiona Kościoła katolickiego. *Kalendarium Polskiego Towarzystwa Pielęgniarskiego*, https://web.archive.org/web/20080616071647/http://www.ptp.na1.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=47&Itemid=56 [dostęp: 4.02.2023].

⁶² Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 98.

⁶³ Maria Tarnowska, „Siostra Polskiego Czerwonego Krzyża”, 9–10.

⁶⁴ Archiwum Zarządu Głównego PCK, „Regulamin Korpusu Sióstr PCK” (kopia), sygn. VIII.

⁶⁵ Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 115; Jolanta Adamska, *Maria Tarnowska*, 151–152.

⁶⁶ Fundacja Generali Elżbiety Zawackiej, Memoriał Marii Wittek,teczka: Sufczyńska Jadwiga sygn. T.2640/WSK, relacja pt. *Pielęgniarki z dawnych lat – Jadwiga Sufczyńska we wspomnieniach Zofii Łackiej*, 6.

Co ciekawe, ze wspomnianego już artykułu M. Tarnowskiej z 1927 r. wylania się obraz konfliktu, do którego doszło pomiędzy władzami PCK a pielęgniarkami. Hrabina napisała w nim:

Niemalą trudnością było nakłonienie sióstr, aby przyjęły i używały na służbie mundur Czerwonego Krzyża. Dotychczas jeszcze nie wszystkie siostry rozumieją, że mundur ten określa ich stanowisko w oczach lekarzy i pacjentów i jest dla nich taką samą ochroną jak kornet dla zakonnicy, będąc żywym dowodem ich przynależności do organizacji, która siostrę zawsze otoczy opieką⁶⁷.

Natomiast Z. Łacka w swojej relacji podaje, że konflikt o mundury wyjściowe sióstr PCK dość mocno pochłonął pielęgniarki kilka lat później, w 1938 r.:

Sprawą która wywołała ... burzę w szklance wody, było przepisowe umundurowanie pielęgniarek CK w mundury wyjściowe, ... o ile mundury szpitalne były noszone poprawnie czysto z troską o elegancję, to mundury wyjściowe, zresztą bardzo twarzowe i w wielu sytuacjach przydatne – nie chciały się przyjąć. Błędem władz PCK było w tej akcji narzucenie mundurów wyjściowych – granatowych, nie przystosowanych do warunków pracy polowej, w tej kwestii były duże różnice zdań⁶⁸.

Hrabina Maria Tarnowska w swoich wspomnieniach milczy na temat konfliktu między pielęgniarkami a władzami PCK, zarówno tego z 1927, jak i z 1938 r.

Dla zobrazowania warto w tym miejscu zaprezentować wzory Mundurów Korpusu Sióstr PCK, które wprowadzono wraz z utworzeniem tej formacji w kwietniu 1929 r. i noszenie ich nakazywał

3. Mundur wyjściowy dla sióstr PCK będący przyczyną sporu. Źródło: Archiwum Zarządu Głównego PCK, Wzory Mundurów Sióstr PCK, Warszawa 1937, sygn. VIII-362, s. 14.

⁶⁷ Maria Tarnowska, „Siostra Polskiego Czerwonego Krzyża”, 9–10.

⁶⁸ Ibidem, 10–11.

4. Mundur do pracy w szpitalu dla sióstr PCK. Źródło: Archiwum Zarządu Głównego PCK, „Wzory Mundurów Sióstr PCK”, sygn. VIII-362, s. 11.

regulamin Korpusu Sióstr PCK⁶⁹, a w 1930 r. rozrysowano je i opisano w specjalnej broszurze⁷⁰. Na przełomie lat 20. i 30. hrabina pojawiała się na licznych uroczystościach i konferencjach w Polsce i za granicą, gdzie wygłaszała przemówienia dotyczące idei humanitarnych, zdrowia, higieny czy etosu pielęgniarstwa. Przykładem może być jej udział w 1933 r. w konferencji Czerwonych Krzyży Europy Wschodniej w Pradze, czy też w Międzynarodowej Konferencji Ekspertów poświęconej ratownictwu na wypadek wojny i klęsk żywiołowych, w której wzięła udział wraz z Jadwigą Suffczyńską⁷¹ w styczniu 1937 r.⁷²

Ponadto hr. Maria Tarnowska brała udział w uroczystościach wręczenia dyplomów i odznak pielęgniarcom kończącymi szkolenia i kursy, a swoim podpisem sygnowała ich legitymacje. Zofia Włodarczyk-Piskorska w piśmie kierowanym do Zarządu Głównego PCK w 1960 r. relacjonowała:

⁶⁹ Archiwum Zarządu Głównego PCK, „Regulamin Korpusu Sióstr PCK”, sygn. VIII, 4.

⁷⁰ Archiwum Zarządu Głównego PCK, „Wzory Mundurów Sióstr PCK”, sygn. VIII-362, 14.

⁷¹ Jadwiga Suffczyńska (1890–1954) – działaczka i pielęgniarka PCK, w 1919 r. ukończyła kurs sanitarny w Warszawie, następnie pracowała jako siostra w Szpitalu PCK, a po ukończeniu szkoły pielęgniarstwa jako przełożona sióstr Szpitala PCK w Warszawie przy ul. Smolnej 6. Po rocznym pobycie w Londynie w ramach Stypendium Ligi Czerwonego Krzyża została kierownikiem Referatu Pielęgniarstwa przy Zarządzie Głównym PCK. W 1933 r. odznaczona Medalem Florence Nightingale. Po wybuchu II wojny światowej pozostała w Warszawie, kierowała sekcją sióstr, organizowała dostawy leków, opatrunków do szpitali i zapewniała personel pielęgniarstwa. W czasie powstania warszawskiego kierowała punktem sanitarnym. W 1945 r. odtworzyła sekcję pielęgniarstwa PCK. Od 1948 r. pracowała w redakcji „Pielęgniarki Polskiej”. Iwona Czapska, Maria Żmijewska-Laskowska, *Jadwiga Suffczyńska 1890–1954*, <http://www.wmpp.org.pl/pl/galeria-medalistek/77-medalistki/140-1931-jadwiga-suffczy%C5%84ska.html> [dostęp: 28.01.2023]; Zdzisław Abramek, *Pielęgniarki Polskiego Czerwonego Krzyża*, 68–69; *Jadwiga Suffczyńska*, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jadwiga-suffczyńska,43056.html> [dostęp: 2.02.2023].

⁷² Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 151–152.

W roku 1935 rozpoczęłam naukę w Szkole Pielęgniarstwa PCK w Warszawie. ... przyjęta zostałam do Korpusu Sióstr PCK i otrzymałam legitymację nr 5839 dla Siostry PCK w służbie czynnej. ... Legitymację podpisała p. Tarnowska – Warszawa dn. 1 marca 1938 r., ważność legitymacji przedłużona była do 31 grudnia 1945 r.⁷³

5. Maria Tarnowska (prawdopodobnie stojąca) podczas Międzynarodowej Konferencji Towarzystw Czerwonego Krzyża w Pradze w kwietniu 1933 r. Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, Zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny - Archiwum Ilustracji Sygnatura: 1-M-491.

Wiejskie Ośrodki Zdrowia i kurs spadochronowy

Hrabina Maria Tarnowska w omawianym okresie zaangażowała się także w tworzenie wiejskich ośrodków zdrowia. Spędzając głównie okres letni w rodzinnym majątku Świerże, udzielała

⁷³ Archiwum Zarządu Głównego PCK, teczką Zofii Włodarczyk, pismo do Zarządu Głównego PCK, sygn. XII-163.

mieszkańcom pobliskiej wsi darmowych porad z zakresu dbałości o zdrowie. Przerażały ją trudne warunki bytowe chłopów oraz brak podstawowej wiedzy z zakresu higieny i pierwszej pomocy, dlatego też postanowiła działać. Wspominała:

Opracowałam projekt zakładający dobrowolną współpracę kilku podmiotów i przedstawiłam go zarządowi Czerwonego Krzyża. Pod patronatem oddziałów terenowych w dużych wsiach miały powstawać ośrodki zdrowia. Właściciele majątków powinni dać budynki i sprzęt i miejscowe urzędy opłacałyby lekarzy, a Czerwony Krzyż dałby pielęgniarki. Każda placówka składała się z dwóch oddziałów: poradni dziecięcej i przychodni przeciwgruźliczej. Uczono także pierwszej pomocy ...⁷⁴.

Hrabina Maria Tarnowska wystąpiła z propozycją zorganizowania w ramach działalności PCK sieci wiejskich ośrodków zdrowia w całym kraju. Zaznaczyć jednak należy, że powstawanie tzw. społecznych ośrodków zdrowia związane było z szeroko pojętym rozwojem tzw. pielęgniarstwa społecznego w okresie międzywojennym (od roku 1925) i nie dotyczyło tylko działań podejmowanych przez PCK, ale także szeroko pojętej służby zdrowia⁷⁵.

Hrabina włączyła się w akcję tworzenia społecznych ośrodków zdrowia zwłaszcza na wsi. Propagując tę ideę, redagowała artykuły w prasie i wygłaszała pogadanki radiowe. W 1934 r. w artykule „Przyszłość Polskiego Czerwonego Krzyża na wsi” pisała:

Jeżeli w ostatnich 10 latach zdrowotność i warunki sanitarne w miastach, szczególnie w Warszawie znacznie się podniosły, to wieś z małymi wyjątkami (np. pow. skierniewicki, będziniński) pozostawiona swojemu losowi ... cofa się gwałtownie z drogi normalnego swego rozwoju⁷⁶.

W tekście sporo miejsca poświęciła kwestii zdrowia dzieci:

Brak wiadomości u kobiet jak dbać o zdrowie dziecka od chwili jego urodzenia, odległość i trudność w dostaniu się do lekarza,

⁷⁴ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 105–106.

⁷⁵ Małgorzata Marcysiak, „Przygotowanie zawodowe pielęgniarek społecznych w okresie międzywojennym”, w: Bożena Urbanek (red.), *Zawód pielęgniarki*, 247; Elżbieta Więckowska, „Zamknięta i otwarta opieka zdrowotna”, w: Wojciech Noszczyk, Jerzy Supady (red.), *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2000), 60–61.

⁷⁶ Maria Tarnowska, „Przyszłość czerwonego krzyża na wsi”, *Polski Czerwony Krzyż*, nr 3, 1934, 55–57.

a nieraz i brak zaufania przyczyniają się do szerzenia znachorstwa i najdziwniejszych metod leczenia ... śmiertelność wśród dzieci stale się zwiększa. ... wystarczy przejść się ulicą wsi w dzień listopadowy, aby zrozumieć, na jakim poziomie utrzymują się pojęcia i starania i zdrowie. ... Dzieci przeważnie bose ... nosy wszystkie zakatarzone. Cera blada, ziemista, oczy zaczerwienione ... wskazówki higieny udzielane dzieciom w szkole pozostaną na zawsze w dziedzinie teorii, dopóki do chaty wiejskiej nie wejdzie w roli doradczynie, przyjaciółki i dobrego ducha pielęgniarka, higienistka.... To jest jedyny sposób propagandy higieny na wsi i co za tym idzie podniesienia jej zdrowotności ...⁷⁷.

Hrabina Maria Tarnowska w końcowej części artykułu zapowiadała, że aby trafić do mieszkańców wsi, konieczny jest pośrednik, który zjedna ich zaufanie i przekona do korzystania z porad przyjeżdżających najczęściej z miast higienistek i pielęgniarek PCK. W tej roli widziała kobiety należące do „Koła ziemianek”, prawdopodobnie miała na myśli Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek⁷⁸.

Hrabina Maria Tarnowska tak wspomina swoją pracę na polu poprawy poziomu higieny na wsiach:

Mój projekt zyskał spore poparcie ... pierwszy ośrodek zdrowia powstał w naszej posiadłości⁷⁹. Mój mąż podarował wzniesiony dla zarządcy domek, który stał pusty, odkąd zmniejszono liczebność personelu. Budynek został wyremontowany, odmalowany, doprowadzono wodę i elektryczność. ... w prostych słowach objaśniłam, w czym rzecz. Oddałam wsi budynek i ogród pod warunkiem, że nieruchomość pozostanie pod zarządem i opieką Czerwonego

⁷⁷ Ibidem, 56.

⁷⁸ Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek – polska organizacja społeczna o profilu katolickim zrzeszająca kobiety. Głównym celem działalności SZZ była aktywizacja społeczno-polityczna kobiet związanych ze wsią, zarówno ziemianek, jak i chłopek, przy jednoczesnym pielęgnowaniu tradycyjnej roli kobiety wyznaczonej przez doktrynę Kościoła katolickiego. Hasłem przyświecającym działalności ziemianek było „Z Bogiem i Narodem”, a członkinie organizacji sympatyzowały raczej z konserwatywną częścią sceny politycznej. W 1923 r. organizacja zmieniła nazwę na Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek Polskich, jednak działaczki w publikacjach prasowych nadal posługiwały się nazwą SZZ; Ewelina Kostrzewska, „Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek w dwudziestoleciu międzywojennym”, w: Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009), 117–131.

⁷⁹ Prawdopodobnie chodzi o pierwszy społeczny ośrodek zdrowia na wsi pod auspicjami PCK. Pierwszy w ogóle publiczny Ośrodek Zdrowia w Polsce powstał w 1925 r. w Warszawie. Małgorzata Marcysiak „Przygotowanie zawodowe”, 247; Elżbieta Więckowska „Zamknięta i otwarta opieka zdrowotna”, 60–61.

6. Strona tytułowa miesięcznika PCK „Jestem. W czasie pokoju i wojny na stanowisku”, nr 6, 1938. Na fotografii Maria Tarnowska gratuluje pielęgniarkom ukończenia kursu spadochronowego po pokazowych skokach na Polu Mokotowskim w Warszawie, maj 1938 r. Źródło: Archiwum Zarządu Głównego PCK, sygn. VIII-291.

Krzyża, ponieważ było naszym życzeniem, by sieć ośrodków zdrowia zachowała społeczny charakter⁸⁰.

Pisała także:

Miałam pewność, że Czerwony Krzyż, doskonale wywiąże się ze swego zadania. Muszę przyznać, że pomysł się sprawdził, bo w całym kraju przychodnie powstawały jak grzyby po deszczu. Pacjenci chętnie tam przychodzili – szczególnie młode matki, które z upodobaniem przynosiły swe pociechy, by siostry je ważyły i mierzyły; każde niemowlę miało swoją kartę zdrowia. Porady były darmowe. Pacjenci opłacali koszt materiałów opatrunkowych i medykamentów stosowanych w pierwszej pomocy...⁸¹.

Jak podaje Z. Abramek, w 1939 r. istniało około trzystu wiejskich ośrodków zdrowia prowadzonych przez PCK: głównie we wschodnich województwach Polski⁸². Hrabina wspominała:

w trakcie dekady poprzedzającej wybuch drugiej wojny światowej organizowanie sieci ośrodków zdrowia stało się moim głównym zajęciem ... Snułam śmiało plany na przyszłość, myśląc o łaźniach i opiece dentystycznej... Niestety zabrakło czasu na urzeczywistnienie tych planów...⁸³.

⁸⁰ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 105–106.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Zdzisław Abramek, *Powstanie i działalność*, 98; Małgorzata Pyka, *Hrabina Maria Tarnowska*.

⁸³ Maria Tarnowska, *Przyszłość pokaże*, 105–106.

7. IX Walny Zjazd Zrzeszenia Sióstr PCK w Warszawie, maj 1933 r. Maria Tarnowska w pierwszym rzędzie trzecia od lewej. Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, zespół: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny - Archiwum Ilustracji Sygnatura: 1-C-84 [dostęp: 26.01.2023].

Ciekawym przejawem aktywności kobiecej PCK, a tym samym hr. Marii Tarnowskiej w omawianym okresie jest organizacja atrakcyjnych kursów spadochronowych dla pielęgniarek – uczennic warszawskiej Szkoły Pielęgniarstwa PCK. Kurs obejmował wykłady i zajęcia praktyczne. Ukończyła go elitarna grupa 9 pielęgniarek, a podsumowaniem były efektowne grupowe skoki spadochronowe z samolotu wojskowego, które odbyły się na Polu Mokotowskim w maju 1938 r.⁸⁴ Po skokach hr. Maria Tarnowska pogratulowała absolwentkom, a ten moment uwieczniony na fotografii znalazł się na okładce miesięcznika „Jestem” z czerwca 1938 r. Większa część wspomnianego numeru czasopisma jest poświęcona owym spadochronowym kursom, zwłaszcza że była to aktywność w tamtym czasie niecodzienna i wyjątkowa wśród kobiet, a ponadto, jak wówczas sądzono, inicjująca nowe pole współpracy PCK z wojskiem. Niestety niektóre artykuły pozostają anonimowe, inne podpisane są inicjałami, należy przypuszczać, że hr. Maria Tarnowska nie była autorką żadnego z nich⁸⁵.

⁸⁴ Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 152; Małgorzata Pyka, *Hrabina Maria Tarnowska*.

⁸⁵ *Jestem. W czasie pokoju i wojny na stanowisku*, nr 6, 1938.

Na obecnym stanie badań trudno jest określić rolę Marii hr. Tarnowskiej w organizacji wspomnianego nowatorskiego kursu. Czy była inicjatorką lub pomysłodawczynią? Niestety, nie wiemy, ponieważ hrabina nie odnotowała tego wydarzenia w swoich wspomnieniach.

II wojna światowa

Zarówno statut PTCK z 1919 r., jak i Rozporządzenie Prezydenta RP 1927 r. mówiły, że z chwilą ogłoszenia mobilizacji PCK powinien podporządkować się władzy wojskowej, tak też stało się pod koniec sierpnia 1939 r. Natomiast statut PCK przyjęty w 1936 r. mówił, że w momencie wybuchu wojny władze PCK powinny znajdować się w miejscu pobytu władz państwowych⁸⁶. Z chwilą ewakuacji rządu RP z Warszawy wyjechały także władze PCK. Skomplikowana sytuacja i druga, sowiecka agresja spowodowały, że ostatecznie część członków PCK pozostała na terenie okupowanego kraju i rozpoczęła działania w zmienionych warunkach.

Warto za J. Szymoniczek zaznaczyć, że doszło wówczas do wyjątku w respektowaniu zasad Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy, ponieważ niesamodzielny – podlegający oficjalnie Niemieckiemu Czerwonemu Krzyżowi – PCK funkcjonował na terenie Generalnego Gubernatorstwa, a jednocześnie w listopadzie 1939 r. utworzony został Zarząd Główny PCK przy Rządzie polskim we Francji (następnie przeniesiony do Wielkiej Brytanii)⁸⁷. Zmianie uległa także optyka działań PCK, wyszkolone siostry PCK niosły pomoc ludności cywilnej i rannym żołnierzom, a także jeńcom wojennym w szpitalach polowych, następnie wiele z nich już na odległość wspierało żołnierzy w niewoli przesyłaniem paczek żywnościowych i słowem otuchy⁸⁸.

⁸⁶ Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i Statut Polskiego Czerwonego Krzyża, Zarząd Główny Polskiego Czerwonego Krzyża (broszura), (Warszawa: Polski Czerwony Krzyż, 1936), 3, 9, 47.

⁸⁷ Joanna Szymoniczek, „Dwa Zarządy Główne”, 15–26; Jolanta Adamska, *Maria hr. Tarnowska*, 181.

⁸⁸ Zob.: Róża Bednorz, *Aby mogli przetrwać. Pomoc dla polskich jeńców wojennych w niewoli Wehrmachtu 1939–1945*, (Opole: Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, 1988).

Na terenie okupowanego kraju pozostał m.in. Wacław Lachert⁸⁹, od listopada 1939 r. pełniący obowiązki Prezesa Zarządu Głównego PCK, została też hr. Maria Tarnowska, mianowana wiceprezesem. Kierowała także pracami krakowskiej delegatury PCK. Zaangażowała się w działalność Rady Głównej Opiekuńczej⁹⁰, ponadto wraz z mężem wspierała działalność polskiego podziemia, udostępniając kilka pomieszczeń warszawskiego mieszkania na potrzeby Armii Krajowej. Warto zaznaczyć, że wielu spośród członków PCK miało kontakty z konspiracją lub też starało się łączyć działalność w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego z legalną aktywnością w PCK⁹¹. W 1942 r. w związku z podejrzeniem o działalność konspiracyjną hr. Maria Tarnowska została aresztowana przez Gestapo. Dzięki przedwojennym wpływom męża odzyskała wolność i uniknęła wywózki do obozu koncentracyjnego, kolejne lata spędziła w Warszawie.

Zaangażowanie hrabiny w działalność PCK, RGO i AK zarówno w czasie okupacji niemieckiej, jak i powstania warszawskiego z pewnością mogłoby być tematem odrębnego opracowania. W niniejszym tekście należy nakreślić, że w czasie powstania jej zadania polegały głównie na nadzorowaniu wszystkich sanitariuszek w dzielnicy Śródmieście, w rejonie ul. Piusa XI (przed 1930 r. ul. Piękna) oraz organizowaniu punktów pierwszej pomocy i szpitali polowych⁹². Ponadto w czasie powstania warszawskiego została awansowana na stopień majora. Natomiast najbardziej znana

⁸⁹ Wacław Lachert (1871–1951) – przedsiębiorca i działacz społeczny. Studiował w wyższej szkole handlowej Leopolda Kronenberga. Po odbyciu studiów pracował w warszawskim przedsiębiorstwie fabryki tekstylnej braci Prochorowów, skąd został przeniesiony do centrali w Moskwie. W spółce Prochorowów został prezesem zarządu i znacznie powiększył swój majątek. Zaangażował się w działalność społeczną. Przekazał środki finansowe dla dzieci polskich z Krymu. Został prezesem Patronatu Skautowskiego i Towarzystwa Gimnastycznego Sokół. W niepodległej Polsce uratował kilka wielkich przedsiębiorstw przed bankructwem. Od 1938 r. był skarbnikiem Zarządu Głównego PCK, w czasie II wojny światowej pozostał na terenie okupowanego kraju i został prezesem Zarządu PCK. Zmarł w 1951 r. w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim; Adam Galos, *Lachert Wacław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1971), 393.

⁹⁰ Rada Główna Opiekuńcza – polska organizacja charytatywna działająca podczas II wojny światowej na terenie Generalnego Gubernatorstwa, za zgodą niemieckich władz okupacyjnych, nawiązująca nazwą i formami działalności do istniejącej w latach 1916–1921 organizacji pod tą samą nazwą, Bogdan Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, (Warszawa: wyd. Książka i Wiedza, 1985).

⁹¹ Paweł Dubiel, Józef Kozak, *Polacy w II wojnie światowej. Kim byli i co robili*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998), 176.

⁹² Ibidem; Michał Tomasz Wójciuk, *Niepokorna hrabina*.

jest z udziału w negocjacjach z Niemcami dotyczących warunków wyjścia ludności cywilnej z Warszawy, które odbyły się we wrześniu 1944 r. Po zakończeniu walk z ramienia PCK wizytowała także przejściowy obóz jeniecki w Pruszkowie i podwarszawskie szpitale⁹³.

Rok 1945 przyniósł koniec wojny i nową oś działań PCK, jak np. poszukiwanie osób zaginionych w czasie wojny, pomoc dipisom⁹⁴ czy ekshumacje masowych mogił. Jednak sytuacja geopolityczna, w której znalazła się Polska, nie wróżyła dla tej organizacji ani też dla Marii Tarnowskiej i jej rodziny korzystnej sytuacji. W 1945 r. hrabina mieszkała z mężem w Ojcowie⁹⁵. W ramach działalności w PCK opiekowała się osobami powracającymi z niemieckich obozów jenieckich, koncentracyjnych i miejsc pracy przymusowej. Wówczas została aresztowana przez komunistyczne władze pod zarzutem kolaboracji z Niemcami i osadzona w areszcie Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olkuszu. W wyniku wielu zabiegów udało się doprowadzić do jej uwolnienia. Aresztowaniem był zagrożony także mąż hrabiny, jednak jego zły stan zdrowia i wiek spowodował, że nie został zatrzymany⁹⁶.

W 1946 r. małżeństwo udało się w podróż do Szwajcarii, której celem było przede wszystkim spotkanie z synem mieszkającym na stałe poza Polską. W tym czasie Adam Tarnowski chorował na przewlekłe zapalenie płuc, zmarł w trakcie podróży⁹⁷. Niedługo później hrabina wyjechała do syna, który mieszkał wraz z żoną i dwiema córkami w Rio de Janeiro. Nie jest jasne, czy wyjeżdżając, hr. Maria Tarnowska wiedziała o grożącym jej ponownym aresztowaniu, prawdopodobnie wyjechała dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności. W 1949 r. hr. Marię Tarnowską spotkała kolejna tragedia – w wypadku samochodowym zginął jej jedyny syn Andrzej.

W Brazylii, gdzie mieszkała wraz z synową i wnuczkami, działała w strukturach polonijnych. Zdecydowała się jednak powrócić do Polski. Przed wyjazdem miała spisać w języku angielskim swoje wspomnienia i przekazać je krewnym. W 1959 r. dzięki staraniom PCK otrzymała niewielkie mieszkanie w Warszawie. Zmarła

⁹³ Michał Tomasz Wójciuk, *Niepokorna hrabina*.

⁹⁴ Dipisi (ang. *displaced persons*) – osoby przymusowo przemieszczone w czasie II wojny światowej, wywożone do obozów koncentracyjnych, jenieckich czy obozów pracy, które wiosną 1945 r. odzyskały wolność.

⁹⁵ Tadeusz Zych, *Tarnowski Adam*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 52, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2018), 372–374.

⁹⁶ Michał Tomasz Wójciuk, *Niepokorna hrabina*.

⁹⁷ Tadeusz Zych, *Tarnowski Adam*, 372–374.

w 1965 r., została pochowana w rodzinnym grobowcu hrabiów Uruskich na Starych Powązkach. W 2016 r. Prezydent RP Andrzej Duda za wybitne zasługi odznaczył hr. Marię Tarnowską pośmiertnie Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski⁹⁸.

Zakończenie

Optyka działań Marii Tarnowskiej w dwudziestoleciu międzywojennym kształtowała się wokół zagadnień bezinteresownej pomocy bliźnim, jak też spraw związanych z kobietami, sanitariuszkami i pielęgniarkami PCK, ale także ubogimi mieszkankami wsi. Hrabina wspierała siostry PCK, a sytuacja materialna, prawna, życiowa i możliwości rozwoju tych kobiet leżały jej na sercu. Bezinteresowne dzieło hrabiny Marii Tarnowskiej, jej zaangażowanie i pomysły stanowią niezwykle kartę pokojowej pracy humanitarnej w okresie międzywojennym. Niestety, w czasie II wojny światowej spłonęły zasoby i bezcenna dokumentacja PCK z okresu dwudziestolecia międzywojennego, bez której niełatwo jest odpowiedzieć na wiele nurtujących pytań dotyczących bohaterki niniejszego tekstu. Jak już wspomniano, analiza artykułów publikowanych przez Marię Tarnowską w prasie czerwono krzyskiej mogłaby stanowić materiał na odrębny artykuł. W niniejszym tekście publikacje hrabiny zostały potraktowane selektywnie dla zobrazowania jej działalności oraz sposobu myślenia. Hrabina Maria Tarnowska, wybitna filantropka i organizatorka PCK, która, jak można przypuszczać, w omawianym okresie była wzorem dla wielu młodych członkiń PCK, może nim być także współcześnie. Jej postawa i historia życia pokazują, że zarówno w czasie wojen, jak i pokoju zawsze można zrobić coś dobrego dla innych.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Zarządu Głównego PCK
Pismo Zofii Włodarczyk, do Zarządu Głównego PCK z 1960 r., sygn. XII-163.
Regulamin Korpusu Sióstr PCK, sygn. VIII.

⁹⁸ Michał Tomasz Wójciuk, *Niepokorna hrabina*.

Relacja Kazimierza Więckowskiego (maszynopis) pt. *Wspomnienia z działalności Polskiego Czerwonego Krzyża. Oddział w Zawierciu w latach 1921–1939*, sygn. VIII.

Wzory Mundurów Sióstr PCK, sygn. VIII-362.

Archiwum Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w Genewie

Dystrybucja Medalu Florence Nightingale teczka: 1ère et 2e distribution de la Médaille Nightingale, sygn. CR 70-0 (dokumenty bez numeracji i paginacji).

Dystrybucja Medalu Florence Nightingale, teczka: 1ère et 2e distribution de la Médaille Nightingale, sygn. CR 70-1, dok.: 156, 190, 198 (dokumenty bez paginacji).

Fundacja General Elżbiety Zawackiej

Memoriał Marii Wittek, teczka: Sufczyńska Jadwiga, relacja pt. *Pielęgniarki z dawnych lat – Jadwiga Suffczyńska we wspomnieniach Zofii Łackiej*, sygn. T.2640/WSK, 4.

Abramek, Zdzisław. *Szpital przy ulicy Smolej 6 w Warszawie* (maszynopis w zbiorach Archiwum Zarządu Głównego PCK), sygn. VIII. „Jestem. W czasie pokoju i wojny na stanowisku”, nr 6, 1938.

Opracowania

Abramek, Zdzisław. *Pielęgniarki Polskiego Czerwonego Krzyża wyróżnione medalem im. Florence Nightingale*, (Warszawa: Polski Czerwony Krzyż, 2005).

Abramek, Zdzisław. *Powstanie i działalność polskiego czerwonego krzyża*, (Warszawa: Polski Czerwony Krzyż, 2001).

Adamska, Jolanta. *Maria hr. Tarnowska (1880–1965)*, (Tarnobrzeg: Muzeum Miasta Tarnobrzega, 2021).

Bednorz, Róża. *Aby mogli przetrwać. Pomoc dla polskich jeńców wojennych w niewoli Wehrmachtu 1939–1945*, (Opole: Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, 1988).

Borzycka-Paździor, Agata. *Tarnowska Maria*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 52, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2018).

Bukowska, Agnieszka. „Polskie Stowarzyszenie Pielęgniarek Zawodowych – powstanie i działalność w latach 1925–1939”, w: Bożena Urbanek (red.), *Zawód pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, Śląski Uniwersytet Medyczny, 2008), 197–207.

- Davies, Norman. *Orzeł biały, czerwona gwiazda*, przeł. Andrzej Pawelec, (Warszawa: Wyd. Znak, 2011).
- Dubiel, Paweł. Kozak, Józef. *Polacy w II wojnie światowej. Kim byli i co robili*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998).
- Dworecka, Teresa. „Wkład czasopisma «Polski Czerwony Krzyż» w rozwój zawodowy pielęgniarstwa w okresie II Rzeczypospolitej”, w: Bożena Urbanek (red.), *Zawód pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, (Warszawa, Polska Akademia Nauk, Śląski Uniwersytet Medyczny, Wydawnictwo Makmed, 2008), 297–305.
- Felchner, Andrzej. *Służba zdrowia Wojska Polskiego od jesieni 1918 do mobilizacji w 1939*, (Łódź: Wojskowa Akademia Medyczna, 1990).
- Galos, Adam. *Lachert Waclaw*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1971).
- Grodziski, Stanisław. *Habsburgowie*, (Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1998).
- Kostrzewska, Ewelina. „Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek w dwudziestolecie międzywojennym”, w: Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009), 117–131.
- Kroll, Bogdan. *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, (Warszawa: Wyd. Książka i Wiedza, 1985).
- Lipiński, Waclaw. *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*, (Warszawa: Volumen, 1990).
- Marcysiak, Małgorzata. „Przygotowanie zawodowe pielęgniarek społecznych w okresie międzywojennym”, w: Bożena Urbanek (red.), *Zawód pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, (Warszawa: Wydawnictwo Makmed, 2008), 247–275.
- Mieszczanek, Anna. *Przedwojenni. Zawsze był jakiś dwór*, (Warszawa: Wyd. Muza, 2020).
- Piber, Andrzej. *Paderewska Helena*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1979).
- Romaniuk, Joanna. Sochoń, Matylda. Popławska, Magda. Aniśko, Paulina. „Florence Nightingale – matka pielęgniarstwa, pionierka współczesnego pielęgniarstwa”, w: Jolanta Lewko, Cecylia r. Łukaszuk, Elżbieta Krajewska-Kułąk (red.), *Pielęgniarstwo wczoraj i dziś. Rok 2020 rokiem pielęgniarstwa*, (Białystok: Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, 2020), 82–95.

- Szymoniczek, Joanna. „Dwa Zarządy Główne Polskiego Czerwonego Krzyża w latach 1939–1945: wyjątek od zasad Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca”, *Dzieje Najnowsze*, nr 3, 2008, 15–27.
- Tarnowska Maria, „Przyszłość czerwonego krzyża na wsi”, *Polski Czerwony Krzyż*, nr 3, 1934, 55–57.
- Tarnowska Maria, *Przyszłość pokaże...*, *Wspomnienia*, (Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2012).
- Tarnowska Maria, „Siostra Polskiego Czerwonego Krzyża”, *Polski Czerwony Krzyż*, nr 10, 1927, 9–10.
- Uhma, Stefan. Bliźniewski, Roman. *Polski Czerwony Krzyż 1919–1959*, (Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1959).
- Więckowska, Elżbieta. „Zamknięta i otwarta opieka zdrowotna”, w: Wojciech Noszczyk, Jerzy Supady (red.), *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2000), 53–60.
- Zych, Tadeusz. *Tarnowski Adam*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 52, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2018).

Publikacje internetowe

- Czapska, Iwona. Żmijewska-Laskowska Maria. *Maria Tarnowska 1880–1965*, <http://www.wmpp.org.pl/pl/pielgniarki-na-frontach/i-wojna-%C5%9Bwiatowa/tarnowska-maria.html> [dostęp: 28.01.2023].
- Czapska, Iwona. Żmijewska-Laskowska, Maria. *Jadwiga Suffczyńska 1890–1954*, <http://www.wmpp.org.pl/pl/galeria-medalistek/77-medalistki/140-1931-jadwiga-suffczy%C5%84ska.html> [dostęp: 28.01.2023].
- Hr. Maria Tarnowska*, <https://100lat.pck.pl/fakty/hr-maria-tarnowska/> [dostęp: 10.02.2023].
- Jacyna, Dorota, Mrowicka, Monika. *Galeria medalistek Medalu Florence Nightingale* <http://www.wmpp.org.pl/pl/galeria-medalistek.html> [dostęp: 4.02.2022].
- Jadwiga Suffczyńska*, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jadwiga-suffczyńska,43056.html> [dostęp: 2.02.2023].
- Kalendarium Polskiego Towarzystwa Pielęgniarskiego*, https://web.archive.org/web/20080616071647/http://www.ptp.na1.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=47&Itemid=56 [dostęp: 4.02.2023].

- Maria Tarnowska, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/maria-tarnowska,55688.html> [dostęp: 28.01.2023].
- Matoga, Helena. *Nim przyszła niepodległość (90 rocznica odzyskania niepodległości)*, <https://kspipp.pl/nasze-publicacje/nim-przyszla-niepodleglosc-90-rocznica-odzyskania-niepodleglosci/> [dostęp: 8.01.2023].
- Pyka, Małgorzata. *Hrabina Maria Tarnowska – Wiceprezes Polskiego Czerwonego Krzyża*, <http://pck.malopolska.pl/hrabina-maria-tarnowska-wiceprezes-polskiego-czerwonego-krzyza/> [dostęp: 7.01.2023].
- Pyka, Małgorzata. *Książę Paweł Sapieha – pierwszy Prezes Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża*, <http://pck.malopolska.pl/ksiaze-pawel-sapieha-pierwszy-prezes-polskiego-towarzystwa-czerwonego-krzyza/> [dostęp: 8.01.2023].
- Wanda Idzikowska 1865–1933, <http://www.wmpp.org.pl/pl/galeria-medalistek/77-medalistki/138-wanda-idzikowska> [dostęp: 10.02.2023].
- Wójciuk, Michał Tomasz. *Niepokorna hrabina Maria Tarnowska*, <https://www.1944.pl/artukul/niepokorna-hrabina-maria-tarnowska,5169.html> [dostęp: 28.01.2023].
- Wójciuk, Michał Tomasz. *Noblesse oblige – tradycje patriotyczne polskich rodów arystokratycznych: Światopełk-Czetwertyński*, <https://www.1944.pl/artukul/noblesse-oblige-tradycje-patriotyczne-polski,5159.html> [dostęp: 28.01.2023].
- Wysiadecka, Grażyna. *Maria Chłodzińska-Józefowicz (1896–1936)*, <http://www.wmpp.org.pl/pl/wzorce-osobowe/maria-chlodzi%C5%84ska-j%C3%B3zefowicz.html> [dostęp: 28.01.2023].

Akty prawne

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 września 1927 o Stowarzyszeniu „Polski Czerwony Krzyż”, Dziennik Ustaw z 1927 r. Nr 79, poz. 687 i 688.
- Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i Statut Polskiego Czerwonego Krzyża, Zarząd Główny Polskiego Czerwonego Krzyża (broszura), (Warszawa: Polski Czerwony Krzyż, 1936).
- Statut Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża, (Warszawa: Drukarnia „Praca”, 1921).